

КОМУНІКАТИВНІ ЯКОСТІ СТУДЕНТІВ-ПЕДАГОГІВ ТА СТИЛІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

У статті представлені результати емпіричного дослідження комунікативних якостей студентів-педагогів у співвідношенні з різними стилями сімейного виховання. Вивчено характер взаємозв'язків між показниками комунікативних якостей та показниками стилів сімейного виховання. Проаналізовано специфіку комунікативних якостей студентів – представників сімей з різними стилями виховання. Доведено, що певні стилі сімейного виховання певним чином співвідносяться з особливостями комунікативних якостей особистості, що виявляється як в специфічному поєднанні показників, так і в рівнях, яких вони досягають.

Ключові слова: комунікативні якості, стилі сімейного виховання, поблажлива гіперпротекція, домінуюча гіперпротекція, емоційне відторгнення.

Постановка проблеми. Сукупність комунікативних якостей педагога відображає рівень його професійної підготовленості, зрілості і є критерієм успішності в діяльності. Дослідники відмічають, що комунікативні якості особистості не є спочатку заданими, а проходять тривалий період становлення, вдосконалення і розвитку. У той же час у сучасній психології досліджені тільки окремі аспекти становлення комунікативних якостей особистості професіонала (А. М. Логвінов, А. К. Маркова, Д. Равен, Л. А. Еррера та ін.). Зокрема, у відомих концепціях немає однозначної відповіді на питання про природу, закономірності розвитку й фактори формування комунікативних якостей особистості. У той же час переважна більшість вітчизняних та зарубіжних вчених визнають роль сімейних чинників у формуванні особистості взагалі та її комунікативних якостей зокрема. Причому, як показали численні дослідження вітчизняних та зарубіжних авторів (Л. Й. Вассерман, І. О. Горькова, О. Є. Роміцина, І. С. Кон, А. Є. Личко, Л. О. Першина, М. Раттер, Х. Ремшмідт, та ін.), унаслідок певних обставин (матеріальна залежність, територіально-сумісне мешкання, інерція батьківських установок, пов'язаних з керівництвом та підкоренням та ін.) роль сім'ї у розвитку особистості залишається однією з найбільш значущих навіть й у юнацькому віці. Враховуючи той факт, що значна частина осіб юнацького віку у теперішньому українському суспільстві – студенти, а також те, що досліджень, в яких було б показано співвідношення комунікативних якостей студентів-педагогів та особливостей виховної практики їх батьків у сучасній психології не вистає, дослідження стилю сімейного виховання як одного з найважливіших психологічних чинників комунікативних якостей студентів-педагогів є *актуальним* та значущим.

У психологічній літературі комунікативні якості розглядаються як сукупність властивостей особистості, що характеризує її ставлення до людей і забезпечує можливість установлення й підтримки контакту та взаєморозуміння між ними [1]. Під стилем сімейного виховання розуміється багатовимірне

утворення, яке включає ставлення батьків до дитини та переживання цього ставлення (емоційний компонент), особливості сприймання та розуміння характеру дитини, її вчинків (когнітивний компонент), поведінкові стереотипи, які практикуються стосовно дитини (поведінковий компонент). Найбільш повною характеристикою стилів сімейного виховання представлена "поблажливою гіперпротекцією", "емоційним відторгненням", "гіпопротекцією", "домінуючою гіперпротекцією", "підвищеною моральною відповідальністю", "жорстоким поводженням" [2].

Ураховуючи сказане, ми припустили, що стиль сімейного виховання як один з важливіших параметрів індивідуального середовища впливає на формування комунікативних якостей особистості, зокрема їх індивідуально своєрідного комплексу.

У дослідженні комунікативних якостей у співвідношенні з різними стилями сімейного виховання як їх найважливіших чинників взяли участь 52 особи у віці 18-20 років – студенти Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Діагностичні процедури та первинна обробка даних були здійснені під нашим керівництвом слухачем відділення перепідготовки кадрів за спеціальністю "Психологія" Т. Гриза.

Методики дослідження. Для дослідження комплексу комунікативних якостей особистості нами була обрана методика, розроблена Л. П. Калінінським [1]. Цінність цієї методики полягає в тому, що вона дозволяє визначити рівні розвитку комплексу комунікативних якостей, порівняти їх сильні й слабкі сторони. Всього можна встановити рівні десяти комунікативних якостей особистості: спрямованість, діловитість, прагнення до домінування, впевненість, вимогливість, упертість, поступливість, залежність, психологічний такт, чуйність.

Для вивчення стилів сімейного виховання був застосований опитувальник "Батьків оцінюють діти" (БОД) І. О. Фурманова і А. А. Алад'їна (модифікація опитувальника "Аналіз сімейного виховання" (АСВ) Е. Г. Ейдеміллера, В. В. Юстицькіса) [3], який дозволяє встановити особливості виховної практики батьків

очима дитини, у тому числі й у ретроспективному плані. Ця методика діагностує порушення сімейного виховання та їх причини за наступними шкалами: гіперпротекція, гіпопротекція, поблажливість, ігнорування потреб дитини, надмірність вимог-обов'язків, недостатність вимог-обов'язків, надмірність вимог-заборон, недостатність вимог-заборон, надмірність санкцій, мінімальність санкцій, нестійкість стилю виховання, розширення сфери батьківських почуттів, перевага дитячих якостей, виховна невпевненість батьків, фобія втрати дитини, нерозвиненість батьківських почуттів, проекція на дитину власних небажаних якостей, винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання.

Аналіз отриманих емпіричних даних проводився поетапно.

На першому етапі для вивчення характеру взаємозв'язків між показниками комунікативних якостей та стилів сімейного виховання нами був проведений кореляційний аналіз. Обробка даних проводилася за допомогою комп'ютерної програми SPSS 17.0 for Windows. Кореляційному аналізу були піддані "сирі" бали за показниками комунікативних якостей та стилів сімейного виховання. Перший ряд показників – показники комунікативних якостей: спрямованість (С), діловитість (Дл), домінування (Дм), впевненість (Вп), вимогливість (Вм), упертість (У), поступливість (П), залежність (З), психологічний такт (ПТ), чуйність (Ч). Другий ряд – показники стилів сімейного виховання: гіперпротекція (Г+), гіпопротекція (Г-), потурання (У

+, ігнорування потреб підлітка (У-), надмірність вимог – обов'язків (Г +), надмірність вимог – заборон (домінування (З +), мінімальність санкцій (С-), нестійкість стилю виховання (НВ), розширення сфери батьківських почуттів (РБЧ), фобія втрати дитини (ФУ).

Результати кількісного (кореляційного) аналізу показників комунікативних якостей студентів-педагогів та показників стилів сімейного виховання представлені у таблиці 1. Наведені в таблиці результати свідчать про те, що показники комунікативних якостей закономірно взаємопов'язані з показниками стилів виховання студентів-педагогів. Так, показник гіперпротекції (Г+) додатно значуще корелює з показниками «поступливість» ($p \leq 0,01$), «залежність» і «чуйність» ($p \leq 0,05$). Показник гіпопротекції (Г-) додатно значуще корелює з показником «залежність» ($p \leq 0,05$). Показник потурання (У +) додатно значуще корелює з показниками «впевненість», «вимогливість» ($p \leq 0,01$), «залежність», «психологічний такт» ($p \leq 0,05$). Показник ігнорування потреб (У-) додатно значуще корелює з показником «спрямованість» ($p \leq 0,05$). Показник «надмірність вимог-обов'язків» (Г +) додатно значуще корелює з показниками «спрямованість» ($p \leq 0,01$) та «психологічний такт» ($p \leq 0,01$). Показник «надмірність вимог-заборон» (домінування) (З +) додатно значуще корелює з показниками «домінування» ($p \leq 0,01$), «впевненість» ($p \leq 0,01$), «вимогливість» ($p \leq 0,01$) та «упертість» ($p \leq 0,05$).

Таблиця 1

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками комунікативних якостей та стилів виховання студентів – педагогів (n=51).

КЯк	0									
	Стилі сімейного виховання									
	Г+	Г-	У+	У-	Т+	З+	С-	НВ	РБЧ	ФУ
С				306	495*					
Дм						458*				
Вп			310			379*				
Вм			368*			366*			387**	
У						323				
П	363*							285		349
З	341	280	295					339		398*
ПТ			286		360*		319			
Ч	290									

Примітка: 1) КЯк – комунікативні якості; 2) нулі і коми опущені; 3) без позначення - $p < 0,05$; * - $p < 0,01$.

Показник «мінімальність санкцій» (С-) додатно значуще корелює з показником «психологічний такт» ($p \leq 0,05$). Показник «нестійкість стилю виховання» (НВ) додатно значуще корелює з показниками «поступливість» ($p \leq 0,05$) та «залежність» ($p \leq 0,05$). Показник «розширення сфери батьківських почуттів» (РБЧ) додатно значуще корелює з показником «вимогливість» ($p \leq 0,01$). Показник «фобія втрати дитини» (ФУ) додатно значуще корелює з показника-

ми «поступливість» ($p \leq 0,05$) та «залежність» ($p \leq 0,01$).

Результати кореляційного аналізу, по-перше, свідчать про порівнянність досліджуваних феноменів, по-друге, є підставою для вивчення індивідуальних відмінностей у комунікативних якостях осіб із сімей з різними стилями виховання.

На наступному етапі нашого дослідження за допомогою якісного аналізу були утворені групи

студентів – представників сімей з різними стилями виховання. Всього три групи, а саме: 1) група студентів із сімей зі стилем виховання «поблажлива гіперпротекція»; 2) група студентів із сімей зі стилем виховання «домінуюча гіперпротекція»; 3) група студентів із сімей зі стилем виховання «емоційне відторгнення».

Далі, за допомогою методу "профілів" були вивчені особливості комунікативних якостей у студентів – представників сімей з різними стилями виховання. Профілі комунікативних якостей студентів-педагогів із сімей з різними стилями виховання представлені на рис. 1. На осі X розташовані показники комунікативних якостей, а на осі Y – їх значення, які представляють усереднену оцінку кожного показника всіх представників виділених груп,

виражену в процентилях. Середня лінія ряду проходить через 50 процентиль. Значення, що лежать у площині вище середньої лінії ряду, характеризують тенденцію до яскравої виразності показника, значення нижче середньої лінії ряду свідчать про тенденцію до слабкої виразності; значення нижче 25 процентилей – про невиразність.

Нижче наведені узагальнені характеристики комунікативних якостей студентів – представників сімей з різними стилями виховання, складені на підставі інтерпретацій авторів методик, наших спостережень за досліджуваними, бесід з ними, а також зіставлення отриманих даних з даними психологічної літератури [1, 4 та інші].

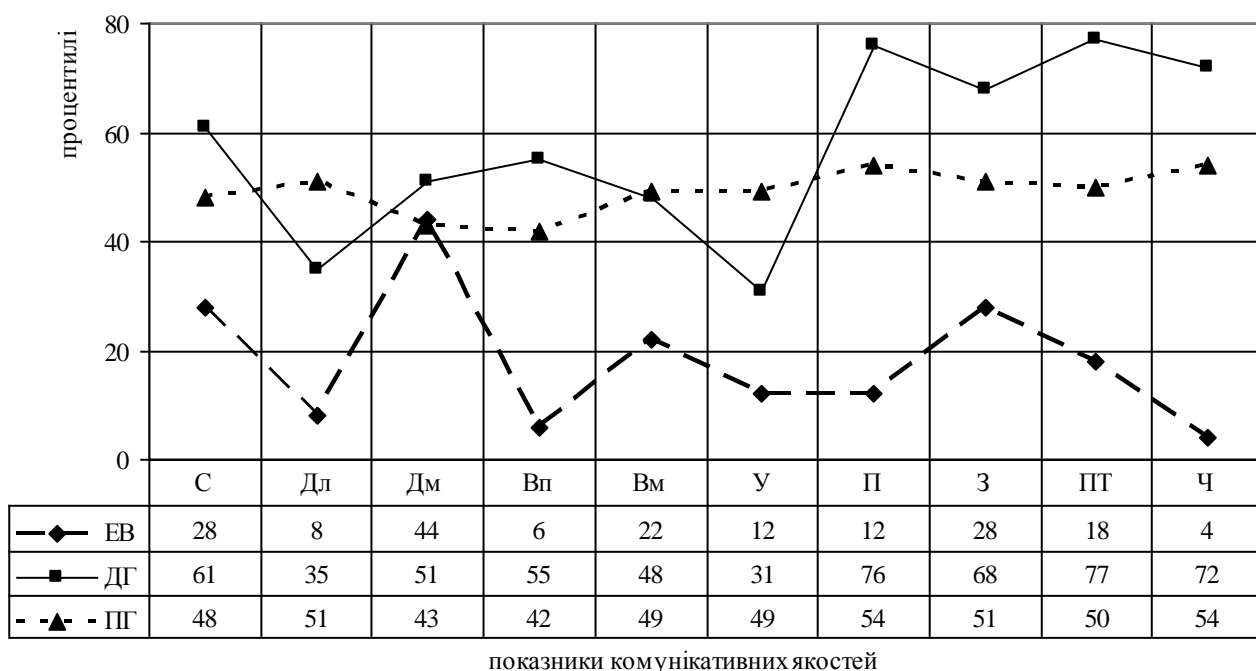

Рис. 1. Профілі комунікативних якостей у студентів - представників сімей з різними стилями виховання

У студентів – представників сімей зі стилем виховання «емоційне відторгнення» діагностовано найнижчі показники всіх комунікативних якостей у вибірці, крім показника «домінування». Показники домінування в них знаходяться близько середньої лінії ряду. Це свідчить про те, що представники цієї групи бажають мати вагу в очах інших, розпоряджатися, мати успіх, бути провідними у відносинах, управляти ними. У той же час вони не прагнуть підвищення свого загального інтелекту і кругозору, розвитку особистості, мобілізації спільних зусиль людей на досягнення спільних цілей колективу та не воліють підпорядковуватися іншим, не прагнуть поклатися на іншу людину (або інших людей) для отримання задоволення, безпеки, досягнення своїх цілей.

Тобто в них поєднуються бажання домінувати і одночасно не залежати від іншої людини. Вони не вимогливі до оточуючих, не очікують від них якісних проявів: високого рівня професіоналізму, ініціативи, відповідальності, культури. Не вимогливі й до себе. Наполегливість у досягненні мети простежується слабо. У взаєминах з людьми в них не виражено почуття міри і такту. Вони не вміють досягати свого, відстоюючи власну позицію, не вміють протистояти впливам інших. У той же час такі особи незговірливі, не готові поступитися без спору, не схильні до компромісів і послаблень, непокірні. Такі характеристики свідчать про амбівалентність у проявах їх комунікативних якостей. У представників цієї групи практично не виражена впевненість, відповідальність за свої рішення. Прояв функцій зовнішнього контролю

лю, власної організації діяльності, підприємливості низький. Занижена й оцінка власних навичок і здібностей як достатніх для досягнення значущих цілей і задоволення своїх потреб. Така оцінка визначає соціальну несміливість у постановці нових цілей і визначенні завдань, а також ініціативу, з якою людина береться за їх виконання. Зовсім невиражена чутливість до поведінки інших людей. Співпереживання, безкорисливість, самовіддача, опіка над слабкими невластиві цьому типу. Такі особливості комунікативних якостей студентів, які виховувались у сім'ях зі стилем виховання «емоційне відторгнення», цілком логічно можуть бути пояснені характеристиками цього стилю виховання [3].

У студентів – представників сімей зі стилем виховання "домінуюча гіперпротекція" найвищі у вибірці показники всіх комунікативних якостей, крім діловитості, вимогливості та упертості. Це означає, що у взаєминах з людьми в них виражено почуття міри і такту. Вони швидко встановлюють контакт з іншими людьми, виходячи з їх індивідуальних особливостей. Вміють оцінити обстановку і пристосуватися до неї. Сприяють благополуччю інших. Активно співпрацюють з лідером. Їм притаманні зговірливість, готовність поступитися без спору, прагнення добровільно відмовитися на користь іншого. Вони схильні погоджуватися, підкорюватися, не чинити опір думкам, впливу, установкам без будь-якого натиску. Надають можливість будь-кому просунути в чому-небудь перед собою. Схильні до компромісів і послаблень. Легко відгукуються на чужі потреби, готові допомогти. Чутливі до поведінки інших. Уміють співпереживати. Не прагнуть до особистої вигоди. Їм притаманні самовіддача, безкорисливість, опіка над слабкими і беззахисними. Вони совісні, великодушні, слухняні, схильні до наслідування та підпорядкування іншим, чужій волі за відсутності самостійності, власної волі. Здатні працювати колективно і для колективу, проте не у всіх ситуаціях впевнені в собі, сподіваються на підтримку оточуючих. Такі особи не схильні до рішучих і категоричних форм прохань. Наполегливість в досягненні мети може проявлятися, а може й не проявлятися. Відповідальність за прийняття рішення вони готові перекласти на чужі плечі, не спроможні йти на ризик заради власної цілі. Такі особи не вміють відстоювати свою позицію, легко визнають авторитети, поступливі. Вірогідно, саме такі особливості комунікативних якостей підтримуються переважаючим в

сім'ях представників цієї групи стилем виховання – "домінуюча гіперпротекція" [3].

У студентів – представників сімей зі стилем виховання "поблажлива гіперпротекція" усі показники комунікативних якостей усереднені, що виявляється у деяких протиріччях у комунікативній сфері. Так, їм достатньо мірою притаманні бажання мати вагу в очах інших, розпоряджатися, мати успіх. Вони доволі упевнені у власних силах, прагнуть створити позитивну думку про себе у оточуючих. Спроможні домогтися свого, відстоюючи свою позицію. Але якщо зустрічають опір, можуть проявити агресію, недружелюбність, гнів, непоступливість та незговірливість. У той же час здатні поступитися беззаперечно, добровільно відмовитися на користь іншого, надати можливість будь-кому просунути в чому-небудь перш за себе. Можуть доволі легко відгукнутися на чужі потреби, допомогти. Достатньо чутливі до поведінки інших. Уміють співпереживати. Доволі швидко встановлюють міру впливу і контакт з іншими людьми, виходячи з їх індивідуальних особливостей, знаходять потрібний тон при першому знайомстві. Вміють оцінити обстановку і пристосуватися до неї. Прагнуть до підвищення власних ділових і організаторських якостей. Достатньо впевнені, відповідальні за свої рішення. Можуть проявляти функції зовнішнього контролю, власної організації діяльності і, одночасно з цим, бути слухняними, коливатися, виявляти несамостійність, сумніви у своїх силах і можливостях. Їм певною мірою притаманні змістовність і різноманітність потреб та інтересів при зосередженні навколо громадських, колективістських цілей діяльності, здатність працювати колективно і для колективу. Пояснити саме такі особливості комунікативних якостей представників цієї групи можна, виходячи з характеристик "поблажливої гіперпротекції" як стилю сімейного виховання [3].

Таким чином, можна зробити висновок, що стилі сімейного виховання певним чином співвідносяться з особливостями комунікативних якостей особистості, що виявляється як в специфічному поєднанні показників комунікативних якостей, так і в рівнях, яких вони досягають.

Одним із перспективних напрямків дослідження у подальшому, на наш погляд, є вивчення особливостей прояву комунікативних якостей осіб – представників сімей з різними стилями виховання на різних етапах онтогенезу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батаршев А. В. Диагностика способности к общению / Анатолий Васильевич Батаршев. – СПб.: Питер, 2006. – 176 с.
2. Кошлань И. Г. Психологические особенности эмоциональности подростков и стиль семейного воспитания: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Кошлань Ирина Григорьевна. – Одеса, 2005. – 245 с.

3. Олифирова Н. И. Психология семейных кризисов / Н. И. Олифирова, Т. А. Зинкевич-Куземкина, Т. Ф. Велента. – СПб.: Речь, 2006. – 360 с.

4. Першина Л. А. Возрастная психология / Людмила Алексеевна Першина. – М.: Академический Проект, 2004. – 256 с.

REFERENCES

1. Batarshhev, A. V. (2006). *Diagnostika sposobnosti k obshcheniyu. [Diagnostics of capacity for communicating]*. St. Petersburg: Piter [in Russian].
2. Koshlan, I. G. (2005). *Psikhologicheskie osobennosti emotsionalnosti podrostkov i stil semeynogo vospitaniya [Psychological peculiarities of adolescents' emotionality and the style of parenting]*. *Candidate's thesis*. Odesa [in Russian].
3. Olifirovich, N. I., Zinkevich-Kuzemkina, T. A., & Velenta, T. F. (2006). *Psikhologiya semeynykh krizisov. [Psychology of family crises]*. St. Petersburg: Rech [in Russian].
4. Pershina, L. A. (2004). *Vozrastnaya psikhologiya. [Developmental psychology]*. Moscow: Akademicheskii Proekt [in Russian].

И. Г. Кошлань

КОММУНИКАТИВНЫЕ КАЧЕСТВА СТУДЕНТОВ-ПЕДАГОГОВ И СТИЛИ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ

В статье представлены результаты теоретико-эмпирического исследования соотношения коммуникативных качеств студентов-педагогов и стилей семейного воспитания. В результате корреляционного анализа выявлены значимые взаимосвязи между показателями коммуникативных качеств и показателями стилей семейного воспитания. Эмпирически выделены и изучены существующие в данной выборке стили семейного воспитания: эмоциональное отвержение, доминирующая гиперпротекция и потворствующая гиперпротекция. Установлена специфика коммуникативных качеств студентов – представителей семей с разными стилями воспитания. У студентов из семей со стилем воспитания "эмоциональное отвержение" ярко выражены такие качества как стремление доминировать, требовательность, направленность и одновременно зависимость. При этом чуткость и уверенность находятся на низком уровне. У студентов – представителей семей со стилем воспитания "доминирующая гиперпротекция" наивысшие показатели обнаружены по таким качествам как чуткость, уступчивость психологический такт и зависимость. Слабо выраженными являются деловитость и упрямство. У студентов – представителей семей со стилем воспитания "потворствующая гиперпротекция" почти все показатели коммуникативных качеств имеют средние значения. Только показатели доминирования и уверенности – ниже среднего. Таким образом, установлено соотношение между показателями коммуникативных качеств студентов-педагогов и стилями семейного воспитания.

Ключевые слова: коммуникативные качества, стили семейного воспитания, потворствующая гиперпротекция, доминирующая гиперпротекция, эмоциональное отвержение.

I. H. Koshlan

FUTURE TEACHERS' COMMUNICATIVE SKILLS AND STYLES OF PARENTING

The article presents the results of the theoretical and empirical investigation of communicative qualities of the students, who are the future teachers, and the styles of parenting. The communicative qualities are considered as a set of personality traits that characterize a human's relationship to the people, make it possible to establish and maintain the contacts and mutual understanding between the people. The parenting is seen in the psychological literature as an essential component of the individual environment of the growing person. The style of parenting is understood as the multidimensional formation, including cognitive, emotional and behavioral components. The most generalized characteristic of parenting styles represents the dominant protection, the connivance protection, the emotional rejection, the increased moral responsibility, the abuse and the neglect. It's found that there are some significant relationships between the indicators of the communicative qualities and the styles of parenting. The existing styles of parenting are studied in this sample: the emotional rejection, the dominant protection and the connivance protection emissions. The specificity of the communicative qualities of the students-representatives of the families with different styles of parenting is established and manifests itself in both features combinations. The students-representatives of the families with the "emotional rejection" parenting style pronounced such qualities as the desire to dominate, the rigor, the focus and at the same time the dependence. In this case, their sensitivity and confidence is low. The students-representatives of the families with the "dominant protection" parenting style demonstrated the highest rates in such qualities as sensitivity, tact and agreeableness in psychological dependence, as well as mild efficiency and stubbornness. Among the students-representatives of the families with the "connivance protection" parenting style almost all the indicators of the communicative qualities are average. Only the indicators of the dominance and the confidence are below average. The correlation between the individual peculiarities of the communicative qualities of the future teachers and the parenting styles is established.

Keywords: communicative qualities, styles of parenting, the dominant protection, the connivance protection, the emotional rejection.

Подано до редакції 06.08.14